

СУД ТИЗИМИДА ЖОРИЙ ЭТИЛАЁТГАН ТАФТИШ ИНСТАНЦИЯСИ ОРҚАЛИ ШАХС ҲУҚУҚЛАРИ ВА МАНФААТЛАРИНИ ҲИМОЯ ҚИЛИШ МЕХАНИЗМИ ЯНАДА ТАКОМИЛЛАШТИРИЛМОҚДА

Саломов Хумоюн Бобурмирзо угли

Ўзбекистон Республикаси

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси

Аннотация: Мақолада Ўзбекистонда суд-ҳуқуқ тизимидаги ислоҳатлар масаласига бағишланиб, унда “Тафтиш” *tushunchasi*, юқори суд инстанцияларида шахснинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш масаласи таҳлил этилган. Келгусида мазкур йўналишида амалга оширилиши лозим бўлган мақсад ва вазифалар хусусида апрофлича тўхталиб ўтилган. Суд тизимида тафтиш инстанциясининг жорий этилиши кенг жиҳатдан ёриб берилган.

Калит сўзлар: Тафтиш, ўрта бўгин судлари, суд тизимининг юкламаси, тафтиш тарихи, модернизация, суд.

ISSUES OF IMPROVEMENT OF THE MECHANISM OF PROTECTION OF INDIVIDUAL RIGHTS AND INTERESTS IN THE INSPECTION BODY OF THE JUDICIAL SYSTEM

Abstract: This article is devoted to the reform of the judicial system in Uzbekistan, which analyzes the concept of "Inspection", the issue of protection of the rights and interests of the individual in the higher courts. The goals and tasks to be implemented in this direction in the future have been discussed in detail. The introduction of the inspection body in the judicial system has been widely discussed.

Keywords: Inspection, intermediate courts, workload of the judicial system, history of inspection, modernization, court.

Ўзбекистонда олиб борилаётган ҳуқуқий ислохотлар жараёнида “Инсон кадри” тамойилига асосланган ҳолда асосий эътиборни шахснинг ҳуқуқларини самарали ҳимоя қилишга ҳамда қонун устуворлигини таъминлашга қаратилган бўлиб, 2023 йил 16 январь куни Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Одил судловга эришиш имкониятларини янада кенгайтириш ва судлар фаолияти самарадорлигини оширишга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-11-сонли Фармони ҳам соҳадаги ишларни янги босқичга олиб чиқишга қаратилгани билан аҳамиятлидир.

Мазкур Фармонда суд ҳокимиятининг чинакам мустақиллигини таъминлаш, судлар фаолиятининг самарадорлиги ҳамда одил судлов сифатини оширишга қаратилган кенг қамровли чора-тадбирлар белгиланиб, у билан 2023-2026 йилларда суд тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқишнинг қисқа муддатли Стратегияси ва уни амалга ошириш бўйича Ҳаракатлар дастури тасдиқланди. Дастурда суд-ҳуқуқ тизимини ислох қилишнинг 10 та йўналиши бўйича 28 та чора-тадбирлари белгиланди.

Суднинг фаолияти қонун устуворлигини, ижтимоий адолатни, фуқаролар тинчлиги ва тотувлигини таъминлашга қаратилгани билан алоҳида аҳамият касб этади. Мазкур қоидаларни рўёбга чиқариш судьялар зиммасига юклатилган ўта муҳим вазифа – одил судловни оғишмай амалга оширишда ифодаланади. Суд ҳимоясини тўлиқ ва самарали амалга ошириш учун эса суд ҳокимияти ҳақиқатан ҳам мустақил, судьялар эса дахлсиз ва чинакам эркин бўлиши талаб этилади.

Эътиборли жиҳати шундаки, ушбу Фармоннинг 3-бандига кўра, биринчи инстанция судлари томонидан биринчи инстанцияда кўрилган ишларни вилоят ва унга тенглаштирилган судларда апелляция ёки кассация тартибида қайта кўриб чиқиш, вилоят ва унга тенглаштирилган судлар томонидан апелляция ёки кассация тартибида кўрилган ишларни эса мазкур судларда тафтиш тартибида қайта кўриб чиқиш ҳамда вилоят ва унга тенглаштирилган судлар томонидан **тафтиш** тартибида кўрилган ишларни Олий суднинг судлов ҳайъатларида тафтиш тартибида қайта кўриб чиқилиши¹ белгиланмоқда.

¹ <https://lex.uz/docs/6358976>

Тафтиш институтининг тарихи:

Тафтиш институтининг тарихига назар ташлайдиган бўлсак, Ушбу институт Европа давлатларининг қонунчилигида **in favorem** (мурожаат этувчининг фойдасига) деб ном берилган бўлиб, дастлаб ушбу атама Франциянинг доктринасида қайд этилиб, унда ананавий кассация судлов ҳайъатидан фарқли равишда бошқа бўлган унинг ҳам хатоликларини тўғрилаб борувчи ва қонунчилик нормаларини бир хилда тадбиқ этилишига олиб келувчи тафтиш институти жорий этилган.¹

Хусусан, ушбу тартиб дастлаб XVI асрларда Францияда жорий этилиб, 1958 йилда қабул қилиниб, ҳозирги кунда ҳам амалда бўлган Франциянинг Жиноят, Фуқаролик, Иқтисодий процессуал кодексларида ҳам акс эттирилган бўлиб, суд қарорларини қайтадан текшириш орқали мазмунан кўрилиб келинмоқда.² Франция давлатининг биринчи инстанция судлари томонидан кўрилган ишлар бўйича қабул қилинган қарордан норози бўлган тараф уни қайта кўриб чиқилиши учун юқори суднинг тафтиш ҳайъатига мурожаат қилиши белгиланган.

Кейинчалик, тафтиш тартибида иш кўришга ўхшаш институт 1864 йилда Германия давлатининг жиноий уставида қайд этилган бўлиб, ушбу тартиб орқали томонлардан шикоят мавжуд бўлиши ёки бўлмаслигидан қатъий назар судлар томонидан қабул қилинган барча қарорлар юқори судлар томонидан тафтишдан ўтказиб борилиб, бу институт (**Wiederaufnahme eines Verfahrens**) яъни, «Ишни қайтадан тиклаш» деб аталган.³ Ушбу тартибни жорий этилишига қуйи турувчи судлар томонидан ишларни кўришда мавжуд далилларга етарли даражада эътибор бермаганликлари оқибатида кўплаб шахслар ноқонуний равишда озодликдан маҳрум этилганликлари сабаб бўлган.

¹ <https://www.cambridge.org/core/journals/international-and-comparative-law-quarterly/article/abs/illegality-and-the-consideration-in-favorem-contractus/4CB267DBC89E9B7DE312FEE1C49DBF8E>

² <https://www.fondation-droitcontinental.org/fr/wp-content/uploads/2014/06/51739-CJA-partie-r%C3%A9sumé.pdf>

³ https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_vwgo/englisch_vwgo.html

Ҳозирги кунга қадар суд қарорларини юқори инстанция судлари томонидан қайтадан кўриб чиқиш амалиёти турли шаклларда ўзгариб келган, аммо ўрта бўғин судлари томонидан кўрилган ишларни тафтиш тартибида қайта кўриб чиқиш мавжуд бўлмаган. тафтиш тартибида кўриб чиқилишини талаб қилиб шикоят бериш ҳуқуқига эга бўлиб, аввалги тартибдан фарқли ўлароқ қуйи судлар томонидан йўл қўйилган хато ёҳуд камчиликларни бартараф этиш ва адолатни тиклаш билан ўрта бўғин судлари томонидан амалга оширилиши белгиланди.

Амалдаги жиноят, иқтисодий, маъмурий, фуқаролик процессуал кодексларга биноан, вилоят миқёсидаги судларнинг апелляция ёки кассация ҳайъатлари томонидан кўриб чиқилган иш юзасидан қабул қилинган суд қароридан норози бўлган тақдирингизда, Олий суднинг судлов ҳайъатларига ўрта бўғин судларининг апелляция ёки кассация ҳайъатларининг қароридан норози бўлиб, мурожаат қилиши орқали ушбу иш қайтадан Олий суднинг апелляция ва кассация ҳайъатлари томонидан кўриб чиқилиши белгиланган.

Статистик маълумотларга кўра, 2020 йилда Олий суд томонидан 1.291 та иш кўриб чиқилган бўлса, 2021 йилда бу кўрсаткич 7.560 тани ташкил қилган. 2022 йилнинг биринчи ярмида эса бу кўрсаткич 7.672 тага етган. Бу эса ўз навбатида Олий судда иш ҳажми кескин ошиши судьяларнинг иш сифатига салбий таъсир кўрсатишидан ташқари фуқаролар олис ҳудудлардан ортиқча вақт ва харажат сарфлаб, Олий судга келишга мажбур бўлаётгани ҳамда айрим ҳолларда ишларни кўриш муддатлари бузилишига сабаб бўлмоқда.

16.01.2023 йилда қабул қилинган ПФ-11-сонли Фармон асосида қонунчилик нормаларига киритилаётган ўзгартиришга кўра эса, биринчи инстанция судининг қароридан норози бўлган тақдирида, ўрта бўғин судларининг апелляция ва кассация судлов ҳайъатларига мурожаат этиш, агарда мазкур судлов ҳайъатларининг қароридан ҳам норози бўлса, вилоят судларидаги тафтиш ҳайъатида кўриб чиқилишини сўраб мурожаат этиш тартиби жорий этилди. Агарда, шахс вилоят судининг тафтиш ҳайъати қарори билан келишмаса,

келгусида Олий суднинг тафтиш ҳайъатига мурожаат қилиши орқали ўз ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари тиклаш ҳуқуқига эга бўлади.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида “Тафтиш” сўзининг маъноси - бўлиб ўтган иш, ҳодиса юзасидан ёки ҳақиқий аҳволни аниқлаш мақсадида ўтказиладиган текширув деб таъриф берилган.¹ Фикримизча янги тартибда жорий этилаётган **Тафтиш инстанциясининг инсон қадрини учун самарали ҳимоя тизими ҳисобланиб, унинг бир қатор афзалликлари қуйидагилардан иборат:**

- Олий суднинг марказлашган тизимидаги суд қарорларини қайтадан кўришга бўлган мавжуд ваколатларини ўрта бўғин судларига бериш орқали уларнинг обрўсини ошириш ҳамда ўрта бўғин судлов ҳайъатларнинг малакасини оширишга қаратилганлиги;

- Тафтиш тартибида кўриладиган ишларда муқаддам шу ишни мазмунан кўриб чиққан суд томонидан моддий ва процессуал қонун нормаларига риоя этилганлиги ёхуд риоя этилмаганлиги ҳолатини иш ҳужжатларини тўлиқ тафтиш қилиш орқали кўриб чиқиб, агарда қонун ҳужжатларига зид бўлган қарор қабул қилинганлиги аниқланса ушбу қарорни бекор қилиш орқали шахснинг ҳуқуқларини тиклаш ваколати берилди;

- Тафтиш судлов ҳайъатининг вилоят миқёсидаги судларда жорий этилишининг шахсларнинг адолатни англашга бўлган сарфлайдиган вақтларини ҳамда масофаларини тежайди. Мисол учун, Республикаимизнинг узоқ ўлкаларида, яъни Қорақалпоғистон Республикасида, Хоразм вилояти ёки Сурхондарё вилоятларида яшовчи шахслар ўрта бўғин судларининг ҳайъатларидан норози бўлиб, Тошкент шаҳрида жойлашган Олий судга мурожаат қилиши ва суд мажлисларида қатнашишга кетадиган вақтлари ва маблағларини иқтисод қилиш орқали ҳуқуқларни ўз вақтида ҳамда самарали ҳимоя қилинишига эришилиши;

---

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмалари. Т-1 А- Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев ва бошқалар. Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси, Тил ва адабиёт институти. “Ўзбекистон Республикаси - Энциклопедияси” давлат илмий нашриёти. 2006 й. 485 б.

- Тафтиш инстанциясини шахснинг ҳуқуқини самарали ҳимоя қилишга қаратилган янги институт тариқасида қонунчиликка тадбиқ этилиши орқали Олий суднинг иш ҳажмини камайтиришга олиб келиш билан вилоят миқёсидаги ўрта бўғин судларининг адолатни таъминлашга қаратилган ваколатлари пайдо бўлишига олиб келади.

Аmmo, шу ўринда асосли бир савол пайдо бўлади, ташкил этилаётган тафтиш инстанцияси ўрта бўғин судларидаги апелляция ва кассация судлов ҳайъатлари чиқарган қарорларни тафтишдан ўтказадиган бўлса, айнан ушбу судлов ҳайъатларидаги судьяларининг сони камчиликни ташкил этганлиги сабабли, амалдаги Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекснинг (кейинги матнларда МСИЮтК деб юритилади) 20-моддасида ишни кўришда судьянинг такрор иштирок этишига йўл қўйилмаслиги каби белгиланган нормага зид бўлиши мумкин.

Ўрта бўғин маъмурий судлари мисолида оладиган бўлсак, Андижон, Бухоро, Қашқадарё, Наманган, Сурхондарё, Фарғона, Хоразм вилоятларида 5 нафарни ва Жиззах, Навоий, Сирдарё вилоятларида эса 4 нафардан иборат судьялар фаолият олиб боришмоқда.¹

Бу каби ҳолат фуқаролик ишлари бўйича Андижон, Бухоро, Жиззах, Қашқадарё, Навоий, Наманган, Сирдарё, Сурхондарё, Хоразм вилоят судларида 4 нафардан судьялар ҳамда Самарқанд ва Тошкент вилоятларининг судларида 5 нафардан судьялардан иборат таркиблар мавжуд.²

Ўзбекистон Республикаси ФПКнинг 17-моддасида ва МСИЮтКнинг 17 моддасида, ишни апелляция ва кассация инстанцияси судларида кўриш уч нафар судьядан иборат таркибда ҳайъатда амалга оширилиши белгиланган.

Демак, апелляция ва кассация судлов ҳайъати аъзоси тариқасида иштрок этган судья, келгусида тафтиш инстанциясида ишни қайтадан кўриладиганда ташкил этиладиган камида 3 нафардан иборат бўлган таркибда иштирок

¹ <https://sudyalaroliykengashi.uz/uz/sudyalar>

² <https://sudyalaroliykengashi.uz/uz/sudyalar>

этаолмаслигини инобатга олган ҳолда тафтиш инстанциясининг таркиби тўлик бўлмаслигига олиб келиши ёхуд муқаддам судлов ҳайъатида иштирок этган судьянинг такрор иштирок этишига олиб келади.

Бу эса, ўз навбатида ўрта бўғин судларида апелляция ёхуд кассация инстанцияси томонидан чиқарилган қарордан норози бўлиб, ушбу бўғиннинг тафтиш инстанциясига шикоят (протест) бериладиган бўлса, тафтиш инстанцияси судьялари муқаддам апелляция ёхуд кассация судлов ҳайъати аъзоси тариқасида қатнашган ишларида такроран иштирок этишларига олиб келиши оқибатида одил судловнинг холислиги, мустақиллиги, суд ишларини юритишнинг объективлиги, адолатли ҳал этилишига путур етказди. Шу сабабли, ўрта бўғин судларининг штат бирликларини ошириш орқали адолатни таъминлашда посбон бўлган судьяларнинг қарорларини қонуний чиқарилишига ҳамда фуқароларнинг ҳуқуқларини самарали ҳимоя қилинишини таъминлайди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 16.01.2023 йилдаги ПФ-11-сонли Фармони билан тасдиқланган, 2023-2026 йилларга мўлжалланган суд тизимини сифат жиҳатидан янги босқичга олиб чиқишнинг қисқа муддатли стратегиясининг 3-бобида, ҳудудлардаги аҳоли сонидан келиб чиқиб, судьялик штат бирликлари сонини босқичма-босқич ошириб бориш белгиланган бўлиб, ушбу штат бирликларини авваламбор ўртабўғин судларига ажратиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Юқори инстанция судларида ишларни тафтиш тартибида қайта кўриш деганда, суд қарорига нисбатан тегишли шахслар томонидан берилган шикоят ёки киритилган протестда баён этилган важлар билан чегараланмасдан, суд қарорларининг қонунийлиги, асослиги ва адолатлилигини тўла ҳажмда, аниқроғи тафтиш тартибида қайта кўриб чиқилиши натижасида, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинлари, жамият ва давлат манфаатларининг таъсирчан ва ишончли муҳофаза қилинишига эришилади.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. <https://lex.uz/docs/6358976>
2. <https://www.cambridge.org/core/journals/international-and-comparative-law-quarterly/article/abs/illegality-and-the-consideration-in-favorem-contractus>
3. <https://www.fondation-droitcontinental.org/fr/wp-content/uploads/2014/739-CJA.pdf>
4. https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_vwgo/englisch_vwgo.html
5. Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмалари. Т-1 А- Таҳрир ҳайъати: Т.Мирзаев ва бошқалар. Ўзбекистон Республикаси Фанлар Академияси, Тил ва адабиёт институти. “Ўзбекистон Республикаси - Энциклопедияси” давлат илмий нашриёти. 2006 й. 485 б.
6. <https://sudyalaroliykengashi.uz/uz/sudyalar>